

2015 г. со всей очевидностью свидетельствует о том, что в Украине имеет место вооруженный конфликт, а не проводится антитеррористическая операция (АТО).

Литература:

1. Макканн (Massann) и другие против Соединенного Королевства. Судебное решение от 27 сентября 1995 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461489/2461489.htm>.

2. Andronicou and Constantinou v. Cyprus (86/1996/705/897) 9 October 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hrcr.org/safrica/life/andronicou_cyprus.html.

3. Стандарты Совета Европы в области прав человека применительно к положениям Конституции Российской Федерации. Право на жизнь // Информационная система по документам Европейского суда по правам человека и тематическим публикациям [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.echr-base.ru/pravo4.jsp>.

4. Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2029.html>.

5. Семенов В. С. К вопросу о правовой основе вооруженных сил в ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1130618>.

6. Семенов В. С. Вооруженные силы ООН. Практика применения / В. С. Семенов. – М. : Междунар. отношения», 1976. – 174 с.

Ю. П. Битяк¹

Ю. В. Байдін²

ПОЛІТИКА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ПЕРЕДУМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ

Становлення України як суверенної, незалежної держави розпочався з прийняттям Верховною Радою 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та 24 серпня 1991 р. Акту проголошення

¹ Доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, перший проректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

² Кандидат юридичних наук

незалежності України. Прийняття вказаних документів сприяло активізації досліджень проблем національної безпеки, яка є умовою забезпечення суверенітету і незалежної держави. Суверенітет як невід’ємна і сутнісна характеристика держави є одним із головних об’єктів забезпечення національної безпеки. Відтак в умовах глобалізації, зростання взаємозалежності держав особливої актуальності набуває проблема визначення співвідношення вказаних категорій.

Відомо, що державний суверенітет означає верховенство державної влади щодо будь-якої іншої влади всередині країни і її незалежність від будь-якої іншої влади за її межами. Конкретизація змісту цього положення здійснена передусім у Декларації про державний суверенітет України і в ряді статей Конституції. Так, ст. 1 Конституції, яка встановлює: Україна є суверенна і незалежна держава; ст. 2, що суверенітет України поширюється на всю її територію; ст. 5 – право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народів і не може бути узурповано державою, її органами, або посадовими особами; ст. 16 щодо екологічної безпеки; ст. 17 щодо захисту і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки; ст. 18 – зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки; ст. 19 – органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Для реалізації функцій держави в сфері забезпечення національної безпеки істотне значення мають й інші положення Конституції. Так, ст. 2 вказує, що суверенітет України поширюється на всю її територію; ст. 5 визнає народ носієм суверенітету і єдиним джерелом влади; ст. 9 передбачає, що міжнародні договори можуть вважатися частиною національного законодавства лише після їх ратифікації Верховною Радою; ст. 17 забороняє розташування іноземних військових баз на території України; ст. 17, ч. 1 ст. 65, ч. 1 ст. 79, ст. 85 п. 2, 3, ч. 2 ст. 102, ч. 3 ст. 104, п. 1 ст. 116 визначають роль і обов’язки народу і вищих органів державної влади у забезпеченні суверенітету і незалежності держави і, нарешті, ч. 1 ст. 157 забороняє внесення змін до Конституції, якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності України. Зазначивши, що зовнішньополітична діяльність здійснюється на загальновизначених принципах і нормах міжнародного права, Конституція разом з тим затвердила спрямованість цієї діяльності на забезпечення національних інтересів та безпеки України (ст. 18).

Крім того, категорія «національна безпека» згадується у статтях 32, 34, 36, 39, 44 Конституції, де передбачено обмеження прав громадян в інтересах забезпечення національної безпеки; в п. 17 ч. 1 ст. 92 вказується, що основи національної безпеки визначаються виключно законами України; відповідно до п. 1, 17 ч. 1 ст. 106 та п. 7 ч. 1 ст. 116 передбачено повноваження Президента та Кабінету Міністрів у сфері національної безпеки, а ст. 107 передбачає діяльність Ради національної безпеки та оборони України, яка є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Особливе значення має п. 1 ст. 106 Конституції, в якому встановлено, що Президент України забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави. Фактично йому підпорядкована сфера державного управління обороною та забезпечення національної безпеки в цілому, оскільки реалізація цих завдань потребує концентрації влади і діяльності усіх гілок влади, а також максимально оперативного прийняття владних рішень. Більш детально конституційні норми регламентується в актах поточного законодавства.

Здобуття Україною незалежності надало актуальності проблемі формування і реалізації власної політики національної безпеки. Уперше в законодавчій практиці України питанню національної безпеки було приділено увагу в Декларації про державний суверенітет України у розділах VII «Екологічна безпека» та IX «Зовнішня і внутрішня безпека». Визначення поняття «безпека» в Декларації немає, але принциповою є позиція щодо виділення питань екології в окрему, відмінну від питань державної безпеки, категорію. Крім того, виходячи зі змісту розділу IX можна зрозуміти, що сфера внутрішньої та зовнішньої безпеки обмежується питаннями діяльності силових структур: Збройних сил, внутрішніх військ та органів державної безпеки. До цього розділу включено норму, що визначає основні напрямки розбудови системи національної безпеки України після здобуття незалежності: Україна проголошує намір стати в майбутньому нейтральною державою, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї. Установивши ці орієнтири, українські законодавці тим самим визначили основні напрямки розвитку зовнішньополітичної доктрини нашої країни – позаблоковість, нейтралітет.

Істотне значення для подальшого розвитку ідей суверенітету та забезпеченню національної безпеки мало прийняття Конституції

28 червня 1996 р., у якій Україна передусім характеризується як суверенна і незалежна держава, що з погляду на важливість цих ознак для самого існування і повноцінного функціонування держави є цілком закономірним.

Завдяки розробкам вітчизняних науковців на законодавчому рівні досить швидко були прийняті важливі нормативно-правові акти, що визначають нормативні основи забезпечення суверенітету. Їх система відтворює структуру самої національної безпеки і її поділу на підвиди. Дослідження теоретико-методологічних проблем формування нормативно-правової бази з питань забезпечення національної безпеки дозволяє виявити наступні недоліки: відсутність загальновизнаного науково обґрунтованого понятійно-категоріального апарату; недосконалість теоретико-методологічних засад розроблення правових актів; невизначеність ієрархії нормативно-правових актів у сфері національної безпеки, пріоритетності під час їх розроблення; дискусійний характер їх змісту та структури. Вважаємо, що ієрархічна структура нормативно-правових актів з питань національної безпеки України за ступенем впливу відповідного акту на формування і реалізацію політики національної безпеки і її складових може бути представлена в наступному вигляді:

а) Конституція та Декларація про державний суверенітет України (слід зазначити, що з огляду на агресію Росії щодо України Верховна Рада України у грудні 2014 р. скасувала закріплені у Декларації принципи, згідно з яким Україна проголошувалася постійно нейтральною державою [], яка не бере участі у військових блоках (позаблоковий статус); вказаний крок зумовлений необхідністю пошуку більш ефективних гарантій незалежності, суверенітету, безпеки і територіальної цілісності України));

б) міжнародні та регіональні правові акти з питань безпеки¹, учасницею яких є Україна;

в) закони України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про основи національної безпеки України» та «Про організацію оборонного планування» зі змінами, внесеними протягом 2014–2015 рр., згідно з якими інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України, а також поглиблення

¹ Статут ООН, Заключний акт наради з безпеки і співробітництва в Європі, Паризька хартія для нової Європи (1990 р.), Стамбульський документ (1999 р.).

співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації визнані ключовими засади внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони. Слід зазначити, що хоча зараз і Україна, і НАТО поки що не готові до постановки питання про членство, але є рішення ще Бухарестського саміту 2008 р., в якому наголошується на тому, що для України «двері відкриті»;

г) Стратегія національної безпеки України (2015 р.), яка визначає систему офіційних поглядів на місце й роль держави у сучасному світі, її життєво важливі національні цінності, сили, засоби та методи протидії загрозам. Зазначимо, що порівняно з попередньою редакцією нова Стратегія, по-перше, не містить положення про дотримання політики позаблоковості, а також визнання Російської Федерації стратегічним партнером України, а, по-друге, її положення узгоджуються із зобов'язаннями України, які випливають з Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020». Основними цілями Стратегії визнано: мінімізацію загроз державному суверенітету та створення умов для відновлення територіальної цілісності України, гарантування мирного майбутнього України як суверенної держави; забезпечення інтеграції України до ЄС та формування умов для вступу в НАТО. У цілому нова Стратегія повинна стати своєрідною «дорожньою картою» для розробки проєктів Концепції розвитку сектору безпеки і оборони, Державної програми реформування та розвитку обороннопромислового комплексу, а також концепцій і стратегій реформування й розвитку окремих суб'єктів сектору безпеки і оборони (МВС, СБУ, ДПС тощо);

г) доктрини, стратегії, концепції окремих напрямків забезпечення національної безпеки (наприклад, Воєнна (в редакції 2015 р.), Морська доктрина, Концепція розвитку сектору безпеки і оборони (розроблено проєкт), Концепції технічного захисту інформації, Доктрина інформаційної безпеки (в редакції 2014 р.), Стратегія кібербезпеки України (розроблено проєкт) тощо);

д) закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про виключну (морську) економічну зону», «Про організацію оборонного планування» тощо, норми яких регламентують відносини з реалізації відповідної складової національної безпеки;

е) програми, що містять деталізацію діяльності суб'єктів забезпечення національної безпеки в конкретній обстановці, наприклад: Дер-

жавна комплексна програма реформування і розвитку Збройних Сил України на період до 2017 року (виконання заходів Програми зупинено Указом Президента України у 2014 р.), Стратегічний оборонний огляд тощо.

У цілому слід зазначити, що в Україні існує розгалужена ієрархічна система нормативно-правових актів в сфері забезпечення національної безпеки, яка суттєво оновлена протягом 2014–2015 років відповідно до сучасних викликів і пріоритетів, що постали перед Україною.

Аналіз стратегій (доктрин, концепцій) національної безпеки України та провідних країн світу дозволяє дійти висновку, що доктринальне бачення національної безпеки передбачає виокремлення низки структурних елементів:

по-перше, фундаментальні (усталені) національні інтереси, під якими прийнято розуміти ті, які безпосередньо зачіпають суверенітет і територіальну цілісність держави, забезпечують невтручання у внутрішні справи інших держав, а відтак є умовою існування держави як незалежного і самодостатнього суб'єкта міжнародного права;

по-друге, місія країни на даному історичному етапі (власне доктрина, що відображає національні інтереси в конкретному їх розумінні вищими органами державної влади). Даний елемент визначається для себе не будь-якою державою, а лише тією, яка позиціонує себе в ролі загально-світового або регіонального лідера (на сучасному етапі це США, Росія, Франція, Велика Британія, Китай). Реалізація такої місії має не лише раціональний характер – однією з цілей її реалізації є слава, яка полягає у визнанні іншими народами твоєї переваги;

по-третє, визначення потенційних загроз державі, перелік і ступінь небезпечності яких для кожної держави має індивідуальний характер, що не означає неможливість виокремлення певних універсальних для усіх країн загроз (наприклад, військова загроза, тероризм, кіберзлочинність, наркоторгівля тощо). З огляду на загрози суверенітету, територіальній цілісності, а відтак і національній безпеці, що постали протягом останніх двох років, вище політичне керівництво Україна суттєво переглянуло як перелік, так і ступінь загроз, що відображено у законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» та «Про основи національної безпеки України» та Стратегія національної безпеки України;

по-четверте, перелік потенційних противників (ворогів) держави. В якості таких ворогів сьогодні можуть розглядатися як окремі держави

чи їх союзи, так і окремі військово-політичні, релігійні, сепаратистські, екстремістські¹ та інші² угруповання або навіть окремі особи³. Максимально повно і детально перелік супротивників викладено в Стратегії національної безпеки США (розділ V). Україна до 2014 р. не визначала конкретні країни в якості свої супротивників. Однак нова Воєнна доктрина України офіційно констатує, що воєнним противником України є Російська Федерація, що ставить завдання з передислокації військових частин і з'єднань і створення належної військової інфраструктури у східних та південних областях;

по-п'яте, конкретні цільові установки, що розробляються і втілюються не лише вищими органами державної влади, що наділені повноваженнями стосовно вироблення політики національної безпеки, але й усіма іншими суб'єктами (як державними, так і не державними) національної безпеки.

Україна сьогодні фактично заново створює основи своєї національної безпеки і оборони, виходячи з власних національних інтересів. Для того, щоб забезпечення національної безпеки здійснювалося на належному рівні, необхідно чітко уявляти, що є її об'єктом та суб'єктом. Специфіка досліджуваного механізму викликана перш за все багатогранністю об'єктів національної безпеки. Об'єктом безпеки є національні інтереси, національні цінності, структурні елементи національної безпеки. Так, відповідно до ст. 3 Закону «Про основи національної безпеки України» основними з них є: людина і громадянин, їхні конституційні права та свободи; суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність. Виходячи з цього, виділяються три рівні основних об'єктів безпеки: громадянин (людина) – його права та свободи; суспільство – його духовні і матеріальні цінності; держава – її суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

¹ Наприклад, Аль-каїда, Ісламський джихад, бригади мучеників аль-Акси, Тигри звільнення Таміл-Ілама тощо.

² Мова йде про нарко-картелі, організації нелегальної торгівлі зброєю і людьми, пірати, кіберзлочинці тощо.

³ Наприклад, президент Іраку С. Хусейн, лідер Лівії М. Каддафі, лідер Аль-каїди Усама бін Ладен.

Безумовно, вказані рівні є динамічними, бо їх місце та роль визначаються багатьма характеристиками, а саме: характером суспільних відносин, видом політичного режиму, сукупністю внутрішніх і зовнішніх загроз національній безпеці в конкретний історичний період розвитку держави.

Основним суб'єктом національної безпеки є держава, яка, згідно з Конституцією (ст. 3, 27, 28, 29), забезпечує безпеку кожній людині і громадянину, їх життю, здоров'ю, честі, гідності, особистій недоторканості на території України, а також своїм громадянам і за її межами. Держава виконує свої функції у сфері національної безпеки через органи законодавчої, виконавчої і судової влади, недержавні організації і громадян. Забезпечення безпеки особи, суспільства і держави здійснюється на основі розмежування повноважень основних суб'єктів системи національної безпеки. До таких суб'єктів слід віднести осіб, які забезпечують захист об'єктів безпеки, зокрема суверенітету держави. Відповідно до ст. 4 Закону «Про основи національної безпеки України» до основних суб'єктів забезпечення національної безпеки віднесені: Президент України, Верховна Рада; Кабінет Міністрів; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; прокуратура України; місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; громадяни України, об'єднання громадян.

Аналізуючи чинне законодавство та державно-правову практику щодо забезпечення національної безпеки, можна зазначити, що провідну роль у даному процесі відіграють державні інституції, основним призначенням яких і є максимальне використання державно-владних повноважень і ресурсів для забезпечення національної безпеки. Однак, забезпечення національної безпеки – це не прерогатива державних органів, але й справа всього суспільства. Дане положення впливає із ст. 17 Конституції, в якій зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є також справою всього Українського народу. Справедливість цієї тези доводить аналіз ролі і ступеню участі інститутів громадянського суспільства і окремих індивідів у забезпеченні обороноздатності і національної безпеки. Отже, механізм забезпечення національної безпеки

України спирається на діяльність як державних інституцій, так і структур громадянського суспільства, які покликані спільно, але з урахуванням притаманних їм методів і засобів, вирішувати передбачені Стратегією національної безпеки України завдання.

І. В. Яковюк¹

РОЗБУДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В ХХ – ХХІ ст.: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Найбільш революційні за наслідками зміни у державно-правовому й соціально-економічному розвитку європейських країн відбулися у другій половині ХХ ст. і пов'язані передусім зі створення Європейських співтовариств, які трансформувалися у потужний насамперед в економічному плані наднаціональний Європейський Союз. Хоча ХХІ ст. лише розпочалося, проте воно вносить суттєві корективи і якісні зміни в глобальні процеси, які невідворотно втягують в себе й європейські країни. Хоча вказані процеси обумовлені зазвичай політичними та економічними факторами і впливають передусім на бізнес середовище і політичну сферу в окремій країні, регіоні чи світу в цілому, водночас дедалі більшого значення набувають їх соціальні наслідки, а тому не випадково в експертних прогнозах звучить думка про те, що саме соціальні проблеми будуть визначати специфіку нового століття. Якщо вказаний висновок стосовно окремих регіонів чи світу в цілому виглядає поки що дискусійним, то на національному рівні дане твердження виглядає цілком обґрунтованим, про що свідчить доповнення традиційних засад конституційного ладу принципом соціальної державності [1; 2; 3].

Після Другої світової війни у західноєвропейських країнах здійснювалося правове регулювання соціальної політики, однак не до ліком було те, що воно забезпечувало лише мінімальну соціальну допомогу і потребувало корегування відповідно до соціально-економічних потреб суспільства, які зазнавали постійних змін. Слід зазначити, що з самого початку кожна країна формувала систему соціального захисту, виходячи з конкретних національних умов і відповідно до пануючої ідеології, розстановки політичних сил і відповідно до вимог часу. Існування в Європі

¹ Доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого